

o deformaci výuky marxismu leninismu, sílily snahy o jeho nahrazení scientistickou politologií a konečně buržoazní sociologií.“ V poněkud tajnějších dokumentech pak také nalezneme doklad o propuštění J. Solaře z UJEP z května 1971, v němž je mu mj. jako náhradní zaměstnání odpovídající jeho kvalifikaci nabízeno místo údržbáře kolejí a menz.

Naštěstí 70. narozeniny zastihují doc. dr. Josefa Solaře, CSc., nejen v plné svě-žesti, nýbrž i s rozsáhlou sítí nepřerušovaných styků s evropskou vědou a také se záviděníhodným elánem uplatnit všechno to starší i nové ve výchově dalších sociologů. Součástí rehabilitace tohoto významného odborníka bylo i jeho jmenování čestným předsedou obrozené Masarykovy sociologické společnosti v lednu 1990.

Pavel Pácl

KONFLIKT MATEŘSKÉ A PROFESNÍ ROLE ŽENY: INTER-ROLE KONFLIKT NEBO INTRA-ROLE KONFLIKT?

Četné problémy, které v souvislosti s uskutečňováním procesu ženské emancipace vznikají především ve sféře rodinné, ale které se zpětně odrážejí i ve sféře profesní, jsou do jisté míry determinovány mnoha skutečnostmi dosud nevyřešenými i na bázi teoretické. Dlouho se považovalo za samozřejmé, že vytvoření objektivních podmínek pro zrovnoprávnění mužů a žen, tj. pro možné zapojení žen do pracovního procesu, přístup žen ke vzdělání a vyrovnání mužů a žen i po stránce funkčního zařazení a odměňování, je samo o sobě postačujícím faktem, a pokud se přiznávala existence určitých sporných momentů, hledalo se jejich řešení opět především v dostupné optimalizaci objektivních podmínek. Toto objektivistické hledisko v sobě skrývalo imanentní předpoklad vzájemné zastupitelnosti a nahraditelnosti mužů a žen (vyjma prvotní fázi rodičovství), čili existenci jakési univerzální bytosti. V jeho pozadí stojí dosud i na teoretické úrovni neuzavřená otázka možného zrušení dělby práce podle pohlaví v páru muž-žena. Jelikož předpoklad vzájemné zastupitelnosti a nahraditelnosti mužů a žen je v podstatě atributem i feministického řešení otázky, zda je možné zrušit pohlavní dělbu práce, vyjdeme v dalších úvahách z některých feministických paradigmat.

Feminističtí autoři pokládají změnu v tradičním dělení rolí podle pohlaví za nutný předpoklad skutečného zrovnoprávnění ženy. Argumentují tím, že dělení rolí podle pohlaví se sice prezentuje jako dané přírodou, ve skutečnosti je však sociálním výtvozem, a tudíž je změnitelné. A právě ve zdůvodňování dělení rolí biologickými rozdíly mezi mužem a ženou spatřují (srv. Wagnerová, 1986) hlavní potíže v překonávání tradičního dělení rolí, a to především proto, že my sami ne-reflektovaně chápeme vnější projevy rolových stereotypů jako pohlavní identitu samotnou. Jako bychom pak vykonáváním činnosti spjaté tradičně s jiným pohlavím ztráceli něco ze své pohlavní identity.

Vedle uvedeného předsudku, tj. ztotožňování pohlavních rolí s pohlavní identitou, musíme se podle feministických autorů vyrovnat i s apriorním spojováním rozdílů mezi muži a ženami s jejich rozdílným hodnocením, tj. s tím, že mužům připisované vlastnosti, způsoby a chování bývají ceněny výše. Odlišnost pohlaví je tak přenesena do jednostranného poměru závislosti, který je přitom legitimizován dominantní mužskou skupinou a představován za pomoci různých, i metafyzických kritérií jako podmíněný přírodou (srv. Müller, 1986). (Podle Müllera připadla klíčová role v procesu diskriminace žen sociálnímu a prostorovému rozdělení mužů

a žen. Jeho pomocí byly ženy ve svých domácnostech izolovány a drženy v pozadí. Neměly takřka možnost organizovat se mimo rodinu, tedy rozvíjet potřebnou solidaritu a identitu. Pokud jde o formy diskriminace, Müller uvádí, že v prvotních kulturách byla v důsledku nomádského způsobu života diskriminace žen nevyhraněná. Ženy tam měly vzhledem ke své sběratelské činnosti větší volnost, nevytvářela se trvalá sídliště, a tudíž se téměř nedalo prosadit přesné oddělení mužské a ženské sféry. Pevnější formy nabývá diskriminace až v souvislosti s trvalým usídlováním. Ke konečnému zajištění mužské superiority bylo zapotřebí: 1. nenapadnutelně etablovat monopol mužů na exosféru a nadpřírozo, 2. prohlásit za absolutně platnou dělbou sfér. Obojí se podle Müllera podařilo zajistit odvoláním se na předky, boha a přírodu.)

Vzniklou situaci dokumentuje Wagnerová mj. na skutečnosti, že ženami dosažené výkony v jejich vlastní doméně, rodině, nejsou vůbec zahrnuty do celkového ekonomického účtování. Ženě pak, chce-li dosáhnout ocenění, zbývá vlastně jediná možnost — přijmout mužskou roli, resp. udělat ji určujícím bodem svých snah. Tato aplikace „mužského modelu“ ovšem znamená opět potvrzení mužské role jako něčeho vyššího a ženské role jako druhořadé.

Východisko ze stávající situace vidí Müller především v neomezeném a rovnoprávném přístupu žen k poznání a vědění, neboť z tohoto nevyčerpatelného pramene čerpali zatím muži své hlavní argumenty k diskriminaci žen, a v rozhodnějším obsazování ústředních míst ve společnosti a v politice ženami, neboť zůstanou-li ženy v menšině, na jejich celkovém postavení se nic nezmění.

Müllerovo řešení nás opět vrací k nutným objektivním podmínkám rovnoprávnosti mužů a žen. A opět vzniká situace, kdy ženy proto, aby nemusely žít ve světě muže, musí nejdříve na sebe vzít roli tradičně považovanou za mužskou (rolí politika, vedoucího hospodářského pracovníka ap.), tj. udělat „určujícím bodem svých snah“ mužskou roli, a teprve z pozice této role začít budovat „ženský model“ světa. Vzniká tak jakýsi bludný kruh, ze kterého ne a ne se dostat. Na jedné straně v něm zůstává zachována feministická zásada nahraditelnosti a zastupitelnosti mužů a žen, na druhé straně úsilí o proniknutí na pozice mužů je opět nepřímou aplikací „mužského modelu“.

Jiné řešení objektivních předpokladů skutečné rovnoprávnosti žen a mužů se zatím nenabízí. Ale ani ženám poskytnuté vzdělání a jejich teoretická možnost stát se vůdčími pracovníky (lépe řečeno vůdčími pracovníkyněmi) ještě nezaručují, že ženy této možnosti využijí. Mnohé nasvědčuje tomu, že ženy (zejména ženy s malými dětmi) na vedoucí místa příliš neaspírují — a zdá se, že toto jednání žen je adekvátní i celkovému společenskému klimatu, kdy se zejména v poslední době velmi často upozorňuje na nenahraditelnost a nezastupitelnost ženy v její roli matky (nejen v době raného mateřství) a začíná se doceňovat i samotný význam této role.

Zajímavá a do jisté míry překvapující byla v této souvislosti sonda do názorů studentů brněnské filozofické a právnické fakulty (výběrový soubor tvořilo 130 žen a 70 mužů), jejímž cílem bylo zjistit, jaká stanoviska zaujímají k problematice mateřské a profesní role ženy a k některým aspektům problematiky rodiny vůbec. Nahodile vybraným studentům jsme předložili sadu 27 tezí a respondenti se měli u každé teze rozhodnout, nakolik s ní souhlasí či nesouhlasí („rozhodně souhlasím“, „spíše souhlasím“, „spíše nesouhlasím“, „rozhodně nesouhlasím“). Všimněme si stručně některých výsledků:

1. Asi 90 % respondentů se přiklonilo k názoru, že pro ženu je důležitější být dobrou matkou, než dosáhnout sebevětších úspěchů v zaměstnání.

2. Přes 80 % žen a přes 60 % mužů si myslí, že žena se potřebuje seberealizovat v zaměstnání stejně jako muž (při interpretaci musíme přihlížet k tomu, že ženy

méně než muži zahrnují do pojmu seberealizace aspirace na výrazný profesní vze-
stup).

3. Více než 95 % respondentů se vyslovilo pro zkrácenou pracovní dobu žen s malými dětmi.

4. Přibližně 90 % mužů a více než 70 % žen se přiklonilo k tomu, že nejlepší by bylo, kdyby ženy zůstaly s dětmi předškolního věku doma.

5. Asi 15 % žen a 30 % mužů se domnívalo, že ženy by se ve skutečnosti nejraději znovu vrátily do domácností.

6. Téměř 70 % respondentů souhlasilo s názorem, že ženy se vrací do práce především kvůli životní úrovni rodu.

7. Asi 70 % respondentů se domnívalo, že oddálit ženin návrat do zaměstnání je možné pouze za finanční či materiální podpory prarodičů.

8. Méně než 20 % respondentů souhlasilo s tím, že ženy by klidně mohly zůstat s dětmi déle, pokud by se rodiny dokázaly uskrovnit.

9. Více než 80 % respondentů přitakalo tomu, že narozením dítěte se naplňuje hlavní smysl ženina života.

10. Asi 40 % žen a 55 % mužů se domnívalo, že i bezdětná žena může dojít plného sebeuspokojení v životě.

Celkově se zdá, že vysokoškolská mládež připisuje plnění mateřské role daleko větší význam, než se očekávalo a než tomu bylo v minulých letech (pozoruhodné jsou v této souvislosti zejména výpovědi samotných žen).

Vraťme se však k původním úvahám o předpokladech skutečné rovnoprávnosti mužů a žen. Zdá se, že v jistém smyslu konstruktivní řešení lze vyvodit z připomínky Wagnerové, že ženami dosažené výkony v rodině nejsou zahrnuty do celkového ekonomického účtování. Tím však, zřejmě na rozdíl od představitelů feministického hnutí, nemám na mysli pouze ekonomické zhodnocení ženina domácího hospodaření, ale především výše uvedené patřičné ocenění mateřské role ženy. Mohli bychom v tom vidět i určitou modifikaci ženského emancipačního hnutí, kdy poprvé nepůjde o hledání rovnoprávnosti mužů a žen v jedné dimenzi (jež bývala vždy po výtce doménou mužů a v níž se žena snažila mužům vyrovnat), ale spíše o rovnoprávnost ve smyslu rovnocennosti dvou dimenzí. A v této souvislosti by bylo zřejmě vhodné poněkud korigovat feministy tak odmítané ztotožňování pohlavních rolí s pohlavní identitou. Jakkoli samotné ztotožňování je bezpochyby nepřipustné, jisté role zůstanou s největší pravděpodobností navždy rolemi ženskými a jisté role naopak navždy rolemi mužskými a není jasné, proč by mj. právě i na těchto rolích nemohla obě pohlaví stavět svou identitu. Tím ovšem máme na mysli identitu dvou zcela rovnocenných pohlaví.

Pro současnou situaci je charakteristické, jak konstatuje Alan, že „dosud nevykrytalizoval specifický model profesní dráhy žen, zahrnující jiný typ fázování a jinou stupnici cifrových hodnot“ (Alan, 1989:252). A na rozdíl od dosavadního přístupu ke vztahu zaměstnání a mateřství, kdy „se obvykle postupovalo tak, že se profese ženy začleňovala do průběhu rodinného cyklu, ... nyní nastává jistý obrat k novému pohledu: centrálním problémem se stává začlenění role matky do profesní dráhy“ (tamtéž).

S tímto novým přístupem v podstatě korespondují i v současnosti navrhovaná opatření, jež mají napomáhat řešení konfliktu žena-matka a žena-pracovnice. A tak, jakkoli bylo donedávna jeho řešení hledáno především ve vybudování dostatečného množství jeslí a mateřských škol a v rozvoji služeb, volá se dnes, i když nikterak nově, po zkrácení pracovní doby žen, resp. po prodloužení mateřské dovolené. Po-
mineme-li otázku finančního vyrovnání i realizační možnosti těchto opatření, zůstává nevyjasněna i otázka, zda nově nabytého volného času žen bude využito i ve prospěch dětí, a otázka profesních možností ženy.

Pokud jde o využití získaného volného času ve prospěch dětí, zatím nevíme, jak by se v nové situaci dnešní mladé matky zachovaly — jedná se totiž o generaci

matek, která sama vyrůstala především v kolektivních zařízeních. Teoreticky se tu dají vytvořit dvě modelové situace (srv. Spěšná, 1988):

1. tyto ženy budou chtít „nahradit“ svým dětem to, o co přišly,
2. tyto ženy necítí potřebu svým dětem něco nahrazovat.

Ještě v roce 1987 konstatují Bauerová s Bártovou — a odkazují přitom na závěrečnou zprávu Mínení o zaměstnání, domácnosti a rodině z roku 1972 — že na rozdíl od žen nekvalifikovaných, s málo zajímavou prací, které zůstávají v domácnosti dále, „ženy vzdělané, kvalifikované, zaměstnané v dobrém pracovním prostředí, které nemají problémy s dopravou do práce s nákupy, s umístěním dětí v předškolních zařízeních a mají oporu při výkonu domácích prací, jednoznačně preferují profesionální dráhu a přerušují zaměstnání pouze na dobu nezbytně nutnou pro péči o malé dítě“ (Bauerová, Bártová, 1987:197). Dnes již lze jen těžko tvrdit, že cílovým bodem ženského hnutí je žena „jednoznačně preferující profesní dráhu“ — nehledě na to, že uvedené podmínky tohoto zůstávají stále spíše utopii než realitou. Skutečností spíše je, že dnes i tyto ženy, tj. ženy vzdělané, inteligentní a kvalifikované, usilují věnovat se svým dětem ve větší míře, než tomu bylo u předcházejících generací.

A tak, vrátíme-li se k výchozím modelovým situacím, zdá se, že spíše dochází k první alternativě. Ovšem i ta má přinejmenším dvě možnosti:

1. tyto ženy budou schopny „nahradit“ svým dětem to, o co samy přišly (přestože to samy nezažily),
2. tyto ženy nebudou schopny „nahradit“ svým dětem to, o co samy přišly (neboť to samy nezažily).

A více zatím konstatovat nelze, odpověď dá budoucnost. Ovšem již nyní je zřejmé, že se vzniklou situací se mohou lépe vyrovnat právě ženy vzdělané, inteligentní a kvalifikované.

Co se týče profesních možností ženy, Bartošová (1986) oprávněně poukazuje, že zkrácená pracovní doba znamená pro ženu mimo zcela zřejmých výhod i vyšší intenzitu práce a menší možnosti pracovního postupu. Je tedy patrné, že prosazení podobných opatření je myslitelné pouze za předpokladu ženami akceptovaného a interiorizovaného začlenění mateřské role do celkové profesní dráhy, tedy i za předpokladu výše uvedené modifikace ženského emancipačního hnutí směrem k docenění mateřské role ženy.

Ale nebuďme přílišnými optimisty. Vyjdeme-li společně s Alanem z pojetí „role matky jako role profesní, jako specifického a nezastupitelného ženského povolání, začleněného do celé životní dráhy“ (Alan, 1989:259), zůstává zde přece jen ještě otázka, nakolik se tím podaří dosavadní rolový konflikt žena-matka versus žena-pracovnice odstranit a nakolik se tím pouze tento konflikt přenáší z roviny „inter-role“ konfliktu do roviny „intra-role“ konfliktu.

Dalším krokem, který by měl následovat bezprostředně po „rozbití“ univerzalistického „mužského modelu“, který byl dosud používán pro hodnocení životních drah mužů i žen, je ten, že bychom měli konečně přestat hovořit obecně o ženě jako takové.

Zajímavou typologii žen vytvořil v této souvislosti Bestužev-Lada (1988). Na základě výzkumů rozděluje ženy do třech kategorií.

První kategorii tvoří ženy bezvýhradně orientované na výkon povolání. Jsou mezi nimi především lékařky, vědecké pracovnice, herečky, konstruktérky. Tyto ženy zvládají výchovu dětí a domácnost pouze za vydatné pomoci manželů, babiček ap. Mají pochopitelně plné právo na takovouto formu své seberealizace, podle Bestuževa-Lady však jich musí být ve společnosti menšina (Bestužev-Lada uvádí, že jich je 10–15%).

Druhou kategorií tvoří ženy, které se obětavě věnují jak zaměstnání, tak rodině. Tyto ženy jsou od dětství orientovány na výkon povolání a nechtějí se svého zaměstnání vzdát. Svými obavami o současné dobré zvládnutí péče o děti a rodinu vůbec jsou podle Bestuževa-Lady stavěny do nerovnoprávného postavení s muži (a

můžeme dodat, že už i těmto ženám jde v zaměstnání především o standardní výkon, bez větších profesionálních ambicí).

Třetí kategorii představuje asi 20–30 % žen, jež byly v podstatě násilím vtaženy do společenské práce. Samy o sobě jsou plně orientovány na rodinu a domácnost. Tyto ženy pracují stejně jako ženy druhé skupiny, ovšem vynakládají přitom mnohem více sil a energie.

Bestužev-Lada navrhuje i konkrétní opatření, jež by měla napomáhat řešit situaci v SSSR. Především by každá žena měla mít možnost zůstat s dítětem tři roky na placené mateřské dovolené. Následujících sedm let by matka měla mít možnost pracovat jen polovinu týdne. I v té době by bylo nutné ženy ekonomicky zajistit, což za situace, kdy, jak uvádí Bestužev-Lada (1988), je v SSSR podle ekonoma Šmeljova 25 % zbytečných pracovních míst, není požadavkem nikterak přehnaným. A všechna kolektivní zařízení pro výchovu a vzdělávání dětí by měla být vybudována na bázi aktivní spolupráce učitelů s matkami.

V souvislosti s typologizací žen upozorňuje Bestužev-Lada především na nutnost poskytnout ženám možnost výběru, kterým směrem se hodlají orientovat. Názory sovětského sociologa tak v sobě snoubí jak oprávněné požadavky feministických autorů, tak i hledisko přirozených biologických rozdílů, přičemž se mu tímto podařilo vyhnout určitým zjednodušením příznačným pro obě tyto, často proti sobě stojící orientace. Bestužev-Lada vychází z konkrétní reálné situace a zároveň přihlíží k základnímu právu člověka, tj. k právu na svobodné rozhodování, jež je podmíněno možností volby.

Je tedy zřejmé, že další úvahy na téma jakési abstraktní ženy by směřovaly do prázdna. Měli bychom se vyvarovat chyb v minulých obdobích, kdy se původně přehlížely zájmy některých skupin žen orientovat se na povolání a v době nedávno minulé naopak zájmy některých žen orientovat se výlučně na rodinu. Podstatné ovšem je, že dnes bychom se při hodnocení žen měli v tomto kontextu oprostít od jejich umísťování na škále lepší-horší (resp. od posuzování, co je normální a co nenormální) a emancipaci žen bychom měli spatřovat v možnosti jejich svobodného rozhodování.

Závěrem lze tedy shrnout, že řešení vztahu žena-matka a žena-pracovnice nabývá v současné době nových dimenzí. Jeho možným základem, ať už to zní jakkoli paradoxně, se zdá být syntéza některých tradičních feministických požadavků a biosociologických hledisek. Do popředí vystupuje nutnost vytvořit teoretický model životních drah žen, jehož výkladem by bylo začlenění mateřské role do celkové profesní dráhy ženy. Poté by jak ve fázi teoretické, tak ve fázi realizační měl následovat diferencovaný přístup k ženám, podmíněný možností žen svobodně si zvolit svou míru seberealizace v profesní či rodinné sféře. A v tomto duchu pak můžeme opravdu emancipaci žen pojímat jako implicitní součást emancipace celé společnosti.

L I T E R A T U R A

- Alan J.: *Etapy života očima sociologie*. Panorama, Praha 1989.
- Bartošová M.: *Některé problémy délky a rozvrhu pracovní doby v období intenzifikace národního hospodářství*. In: Socialistický způsob života jako sociální realita. FF UJEP, Brno 1986.
- Bauerová J., Bártová E.: *Proměny ženy v rodině, práci a veřejném životě*. Svoboda, Praha 1987.
- Bestužev-Lada I. V.: *Rabotnica*, č. 12, Moskva 1988.
- Možný I.: *Kapitoly ze sociologie rodiny*. Skriptum, UJEP, Brno 1987.
- Prossová H.: *Die Männer*. Rowohlt Verlag, Reinbeck bei Hamburg 1978.
- Spěšná D.: *Emancipace v nové podobě?* In: Socialistický způsob života jako sociální realita. FF UJEP, Brno 1988.

Wagnerová A. K., Müller K. E.: *Geschlechterrollen aufheben... und was dann?* Bundesfachtagung des Ausschusses Schule, Erziehung, Elternbildung, Neustadt an der Weinstrasse 1986.

Daniela Spěšná

POLEMICKY K EMPIRICKÝM VÝZKUMŮM TZV. HODNOTOVÝCH ORIENTACÍ

Každý z nás se už přinejmenším s oním typem dotazníku setkal, pokud jej sám přímo nevyprodukoval. Např.: „Přečtěte si pozorně následující seznam různých hodnot. Pak je seřaďte podle toho, jaký význam jim přikládáte ve svém životě.“ Nabízený výčet byl pak velmi různorodý, od „světového míru“ přes „zdraví“ k „úctě spolupracovníků“, od „přátelství“ přes „fyzickou krásu“ k „bohatství“, od „veřejné prospěšnosti“ přes „zajímavou práci“ k „rodinnému štěstí“ atd.

Skutečně — kdybychom provedli tématickou analýzu empirických šetření, realizovaných u nás dotazníkovou technikou v posledních letech, pravděpodobně by se na jednom z předních míst — ne-li na místě zcela nejfrekventovanějším — ocitly výzkumy tzv. hodnotových orientací. Zejména mládež — a z ní opět především mládež vysokoškolská — byla zvláště častým adresátem podobných šetření. Z jedné diplomové práce, obhájené nedávno na brněnské katedře sociologie (Blažek 1988), vyplývá, že jen mezi lety 1970—1985 bylo na svou hodnotovou orientaci dotazováno nejméně 30 tisíc československých chlapců a dívek v nejméně 27 samostatných výzkumných akcích. Přitom počet podobných šetření neklesl ani později; svědčila o tom jak oficiální náplň některých odborných pracovišť, tak tematika pořádaných sympozií či produkce sociologických časopisů.

Je ovšem s podivem, že jsme při tak velkém a relativně dlouhodobém zájmu badatelů o hodnotovou orientaci našich obyvatel zároveň v této oblasti postrádali hlubší pozitivní meritorní sumarizaci jejich snah; že tu stále chyběl obecně přijatelný pokus o souhrn alespoň základních prověřených znalostí, na něž by případně další výzkumy mohly navazovat. Znovu a znovu se naopak v této souvislosti ozývaly hlasy o nedokonalé metodologicko-teoretické přípravě podobných šetření, o jejich nekoordinovanosti, a proto i o chronické nekomparabilitě získaných výsledků. Na jedné straně není divu; z výše uvedené diplomové práce lze rovněž vyčíst, že oněch 27 autorem zaregistrovaných výzkumných zpráv o hodnotové orientaci pocházelo až na dvě výjimky pokaždé z jiného pracoviště a že se v nich výzkumně angažovali nejen sociologové, nýbrž i psychologové, pedagogové, filozofové, vědečtí komunisté a mnozí další, bohužel místy i s empirickou aprobací přinejmenším problematickou.

Na druhé straně mám však zato, že dosavadní chudou výzkumnou zeň nelze beze zbytku vysvětlit jen těmito organizačně — kompetenčními nedostatky. Je na místě položit si otázku, zda dotazníkový výzkum individuálních hodnotových orientací je v zásadě vůbec uskutečnitelný a zda v dosavadní podobě může vůbec reprezentovat korektní empirickou sociologii.

MĚKKÁ DATA A JEJICH „PRVNÍ“ A „DRUHÝ“ FILTR

Dotazníkové šetření hodnotových orientací jednotlivců má především co činit s tzv. měkkými daty. Jakkoli je toto konstatování na první pohled banální, stojí za to se už u něho na několik momentů zastavit.